

О.О. Волович

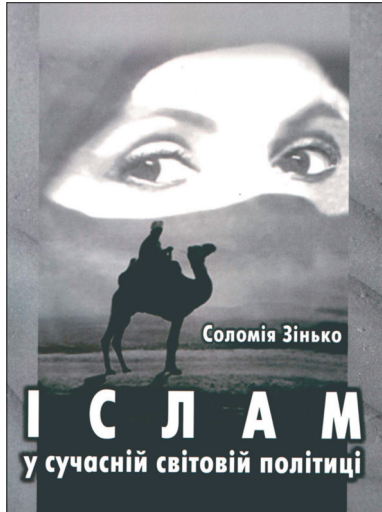
ІСЛАМ У СУЧАСНІЙ СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

Замітки на полях монографії Соломії Зінько

ПРОТЯГОМ останніх 15 років, коли Україна почала проводити свою незалежну зовнішню політику, в нашій країні значно посилюється інтерес до вивчення східних мов і сходознавчих досліджень. Сьогодні східні мови вивчаються в багатьох вищих навчальних закладах Києва, Харкова, Одеси, Львова, Сімферополя, Донецька та інших міст. Певна частина випускників цих закладів присвячують себе близькосхідним дослідженням, готують дисертації з близькосхідної тематики.

За останні роки захищено десятки дисертацій і написано чимало монографій. Лише у нашому філіалі протягом минулого року захищено 3 кандидатських дисертації з близькосхідної тематики. Можна сказати, що в українському сходознавстві з'явилася нова потужна хвиля молодих сходознавців, які зазвичай володіють не лише західними, а й східними мовами. На жаль, більшість цих молодих дослідників обмежують свій шлях у сходознавстві написанням дисертацій і монографій, оскільки не мають можливостей займатися постійно близькосхідними дослідженнями і, щоб прожити, змушені працювати в різних бізнесових структурах. На нашу думку, настав час серйозно дослідити все те, що зроблено молодим поколінням українських сходознавців протягом останніх 10–15 років, що дозволить зробити висновки про новий етап розвитку українського сходознавства.

До такого покоління належить і автор вищезгаданої монографії Соломія Зінько зі Львова, яка написала свою роботу у 2005 році, коли їй ще не виповнилось й 22 років і вона закінчувала 5-й курс факультету міжнародних відносин Львівського національного університету ім. І. Франка. Про неї мене поінформував відомий львівський сходознавець пан Ярема Полотнюк,

а нещодавно я отримав примірник монографії пані Соломії, з якою до цього часу не мав честі особисто познайомитися. На мою думку і на думку Юрія Миколайовича Кочубея, який також ознайомився з монографією С. Зінько, її робота дає підстави сподіватися, що за умови продовження регулярних сходознавчих студій Соломія має всі шанси зайняти достойне місце в українському сходознавстві.

Коли я написав ці замітки про роботу С. Зінько, то зрозумів, що вони не вкладаються в сухі рамки офіційної рецензії. Це скоріше спостереження, роздуми та асоціації, що виникають у результаті ознайомлення з роботою. Певним чином ці замітки можна розглядати як різновид публічної дискусії. Менше всього я хотів би, щоб ці мої нотатки сприймалися як щось однозначне і завершене. Я не претендую на остаточність і безапеляційність моїх суб'єктивних оцінок зазначеної роботи. Врешті-решт, я поставив перед собою мету зробити критичний скорочений виклад змісту монографії, щоб ознайомити з її змістом широкий загаль українських сходознавців.

Монографія С. Зінько присвячена дослідженню історичних, геополітичних, гео економічних та глобалізаційних парадигм функціонування ісламу як ідеології світової мусульманської спільноти на міжнародній арені. У роботі досліджується історія політизації ісламу, вплив глобалізації та сучасних гео економічних процесів на мусульманські країни, зв'язок між ісламом і націоналізмом, мусульманський фемінізм, зовнішня політика окремих мусульманських країн, роль міжнародних мусульманських організацій, розвиток інформаційних технологій у мусульманських країнах, становище мусульман у Європі тощо.

У своєму дослідженні С. Зінько розглядає іслам у трьох основних вимірах: системності – антисистемності, центру – периферії та локальності – регіональності – універсальності. В роботі С. Зінько здійснена спроба поєднання “статичного” і “динамічного” методів дослідження. “Статичний” компонент поділяється на “індивідуальний та колективний підрівні” і включає аналіз як зовнішньої політики окремих країн мусульманського світу, так і діяльності міжнародних ісламських організацій. “Динамічний” компонент представлений аналізом процесів і явищ у мусульманському світі: геополітики та геоeкономіки, “альтернативної глобалізації”, мусульманського націоналізму і фемінізму, взаємодії східної і західної цивілізацій, ролі інформаційних технологій у мусульманському світі. При цьому третій розділ, присвячений ісламу в “європейському екзилі”, можна розглядати як поєднання “статичного” і “динамічного” компонентів.

Викликає сумнів доцільність рішення автора щодо винесення арабсько-ізраїльського конфлікту за рамки свого дослідження. На наш погляд, 90% непорозуміння між Заходом і арабським та мусульманським світом пов’язано саме з палестинсько-ізраїльським конфліктом, який за своєю суттю є одним із проявів “зіткнення цивілізацій”, оскільки Ізраїль традиційно позиціонує себе як “острівець західної демократії в океані арабського тоталітаризму”.

У роботі автора наводиться перелік близько 400 використаних, переважно англомовних, джерел і праць мусульманських і західних авторів. Використана література включає Коран, фетви мусульманських богословів, міжнародно-правові акти, монографії, періодичні видання та інтернет-публікації. Значна кількість джерел вперше вводиться до наукового обігу в українській близькосхідній історіографії. Грунтовність джерелознавчої та історіографічної бази дисертаційного дослідження не викликає сумнівів. На наш погляд, у цьому дослідженні відчувається відсутність публікацій східними мовами, оскільки саме в таких оригінальних публікаціях містяться ті думки та ідеї, які не завжди потрапляють в англомовні видання. Проте, як нам стало відомо, нещодавно автор приступила до вивчення арабської мови. Отже, можна

сподіватися, що її наступні публікації будуть більш збалансовані в інформаційному, концептуальному і змістовному плані.

Вищезазначені основні аспекти роботи С. Зінько набувають особливої **актуальності** сьогодні, коли проблема взаємодії східної і західної цивілізацій стала однією з основних проблем сучасної міжнародної політики в умовах однополярного світового устрою після розпаду Радянського Союзу і припинення поділу світу на комуністичну і капіталістичну складові. **Актуальність** роботи С. Зінько полягає також у тому, що вона намагається дати відповіді на ті питання, які недооцінюються або ігноруються авторами західних проектів демократизації так званого “великого”, або “ширшого”, Близького Сходу. Особливо **актуальним** це дослідження є для нашої країни, мусульманське населення якої на сьогодні становить близько 4% і має сталу тенденцію до зростання. Очікується, що протягом кількох наступних років Україна увійде у п’ятірку європейських держав з найвищою питомою вагою мусульман у структурі населення. Як зазначає автор, відсутність чіткої державної політики у релігійній та міграційній сферах підвищує небезпеку проникнення в Україну радикальних ісламістів, які використовують іслам як один із чинників у можливих етнічних конфліктах на території України, й особливо в Криму. В цьому сенсі дуже цінним для України є досвід європейських країн, на території яких утворились численні мусульманські спільноти, про що говориться в третьому розділі даної монографії.

Новизна монографії С. Зінько, на наш погляд, полягає в тому, що, на відміну від існуючих концепцій абсолютності та універсальності західних цивілізаційних цінностей для усього світу, включаючи мусульманський, через всю її роботу проходить ідея усунення міжцивілізаційних протиріч у рамках **взаємодії**, проведення відкритого, рівноправного і неупередженого діалогу між цивілізаціями, культурами і релігіями, що виключає неприпустиме зверхне ставлення з боку представників однієї цивілізації до представників іншої, що, на жаль, спостерігається ще й сьогодні. Опосередковано автор роботи підводить до думки про те, що у світі немає абсолют-

но бездоганних цивілізаційних цінностей і західні цінності не є винятком. На думку автора, вони не є цілком придатними для мусульманських держав, які мають свої виплекані тисячоліттями цивілізаційного розвитку цінності. Отже, з роботи С. Зінько випливає, що механічне перенесення західних цінностей на мусульманський цивілізаційний ґрунт, тим більше спроби насильницької цивілізації, що, зокрема, спостерігається в Іраку і в Афганістані, не припустимі. Взаємодія між цивілізаціями може успішно здійснюватися лише на шляху взаємозбагачення – така основна теза роботи С. Зінько, і в цьому полягає **новизна** такого підходу, в порівнянні з більшістю політологічних досліджень на тему взаємодії західної і східної цивілізацій. **Новизна** дослідження також полягає в аналізі взаємодії ісламу з основними світовими релігіями, зокрема в представленні ісламського фемінізму як феномену, відмінного від традиційних європейських уявлень. Значну увагу автор приділяє малодослідженій у вітчизняній сходовознавчій літературі інформаційній стратегії мусульманської спільноти.

На нашу думку, **структура монографії** достатньо обґрунтована і логічно побудована: розгляд поставленої проблеми поетапно здійснюється на різних рівнях – від глобального й універсального до регіонального, субрегіонального і локального. В рамках цієї рецензії неможливо викласти всі аспекти проблеми, порушеної в монографії С. Зінько, тому спробуємо торкнутись найбільш важливих моментів, які визначають основну тему дослідження, а саме – роль ісламу в геополітичних і гео-економічних процесах, якими характеризується сучасний рівень глобалізації.

Перший розділ монографії присвячений розгляду локальних та глобальних парадигм розвитку мусульманського світу. Зокрема, в цьому розділі розглядається вплив глобалізації на ісламську умму, формування ісламського політичного руху, взаємозв'язок між ісламом і націоналізмом, роль сучасних інформаційних технологій у мусульманському світі, взаємодія ісламської та інших цивілізацій, роль жінки та гендерна політика в мусульманських суспільствах. Автор виділяє чотири основних підходи до процесу глобалізації

в арабсько-мусульманському світі: ізоляціоністський (повне несприйняття вестернізації); технологічний (несприйняття західної культури одночасно із запровадженням новітніх західних технологій); повне сприйняття глобалізації (Єгипет, Йорданія); ренесансний (поновлення провідної ролі арабсько-мусульманського світу в процесі глобалізації).

На нашу думку, в цій класифікації підходів у мусульманських суспільствах до глобалізаційних процесів найбільш уразливим є третій підхід, означений автором як повне сприйняття глобалізації. На наш погляд, немає жодної мусульманської країни, в якій всі прошарки суспільства мають однозначне ставлення до процесів глобалізації. Якщо антиглобалісти є навіть у Європі, то в мусульманських країнах, у тому числі в Єгипті та Йорданії, їх значно більше і ними зазвичай є радикальні ісламістські кола. Напевно, більш об'єктивно було б сказати, що в деяких прозахідних мусульманських країнах (Туреччині, Тунісі, Алжирі, Марокко, Лівані) лише частина правлячої еліти ставиться більш-менш помірковано до процесів глобалізації, які однозначно сприймаються як спроби Заходу адаптувати мусульманські суспільства до західних стандартів демократії, політики і культури, тобто як процес американізації і вестернізації.

На нашу думку, активність Сирії та Єгипту в інтенсифікації процесів регіональної економічної інтеграції дещо перебільшена (с. 11). По-перше, такі твердження бажано підкріплювати цифрами і фактами. По-друге, якщо говорити про Сирію, то, з огляду на багаторічний політичний та економічний тиск на цю країну з боку США, Ізраїлю та їхніх найближчих союзників, Сирія сьогодні перебуває майже в повній політичній і економічній ізоляції, тому про економічну інтеграцію цієї країни в рамках глобалізації можна говорити більше як про бажане, аніж реальне. На наш погляд, як приклад інтеграції у світову економіку у цьому контексті можна розглядати лише ОАЕ, Туреччину, Малайзію і Філіппіни, економіка яких глибоко інтегрована у світову економіку. (Про масштаби включення арабських країн у світову економіку свідчать такі дані: сукупний валовий внутрішній продукт

(ВВП) арабських країн у 2004 році склав 600,3 млрд. дол. – менше ніж ВВП Іспанії – 955,5 млрд. дол. Сукупний обсяг експорту арабських країн менший за обсяг експорту Фінляндії, а доля ВВП на душу населення в арабських країнах становить 2 тис. дол. (у тій же Іспанії – 22,4 тис. дол.) [<http://www.washprofile.org>].

Далі автор робить короткий екскурс в історію формування політичного ісламу – від Джамаль ед-Діна аль-Афгані до наших днів. Зокрема, вона виділяє три основних підходи до ролі ісламу в мусульманських суспільствах: модернізм, консерватизм і фундаменталізм, сутність яких ясно випливає з їхніх назв. Автор відзначає, що, починаючи з другої половини 90-х років, політичний іслам вступає у стадію кризи в результаті неконтрольованого насильства, громадянських та етнічних воєн, втрати морального кредиту, нездатності утримуватися при владі тощо. Не можна не погодитись зі слушним спостереженням автора щодо більшої ліберальності і поміркованості правлячих еліт порівняно із суспільствами в мусульманських країнах, що свідчить про консервативний характер цих суспільств, адаптація яких до загальнодемократичних процесів потребуватиме тривалого часу. Важливим також є спостереження автора стосовно полярно різних позицій щодо перспектив розвитку політичного ісламу з боку західних політологів, одна частина яких стверджує про його крах, а інша – про його розвиток і посилення.

На нашу думку, говорячи про зв'язок ісламу і націоналізму, автору слід було б більш чітко визначити два рівні націоналізму – на рівні окремої країни і на рівні мусульманської спільноти або арабської умми. Локальний націоналізм на рівні окремої країни або окремого народу є природним соціально-психологічним явищем, яке цементує певну спільноту в межах однієї країни. Так, можна говорити про єгипетський, турецький, ліванський або марокканський націоналізм. Націоналізм на рівні всієї мусульманської спільноти або арабської умми є скоріше різновидом інтернаціоналізму і має більшу політичну складову в порівнянні з локальним націоналізмом. Сутність панарабського націоналізму досить повно відбивалась у

гаслі партії БААС як у Сирії, так і в Іраку – “Єдина арабська умма, що має безсмертну місію”. При цьому, на наш погляд, іслам є лише одним із кількох чинників формування націоналізму та інтернаціоналізму, а в таких країнах, як Єгипет, Сирія та Ірак, за часів Г.А. Насера, Х. Асада і С. Хусейна релігійний чинник був практично відсутнім, оскільки ісламісти цими лідерами завжди переслідувались. У такій же мірі турецький націоналізм сформувався на секуляристських і прозахідних демократичних засадах Кемаля Ататюрка, а величезний простір від Монголії до Малої Азії є ареною пантюркізму, або тюркського націоналізму.

12 сторінок (с. 38–52) автор монографії присвятила висвітленню процесу оволодіння інформаційними технологіями в мусульманських країнах, надавши досить змістовну і вичерпну інформацію з цього питання. Проте, на нашу думку, автору слід було б приділити більше уваги дослідженню масштабів впливу західних політичних, економічних і культурологічних інформаційних інтернет-потоків як інструменту глобалізації на пересічних мусульман, на їхній менталітет, звичаї і традиції. В цьому контексті було б незайвим згадати, що в багатьох арабських країнах здійснюється державний контроль доступу в Інтернет. Так, відома міжнародна організація “Репортери без кордонів” (Reporters Sans Frontieres) періодично публікує перелік країн – “ворогів Інтернету”, тобто держав, у яких доступ до Інтернету значно обмежений на державному рівні або зовсім заборонений. До переліку таких країн регулярно потрапляють такі арабські країни, як Саудівська Аравія, ОАЕ, Ірак, Іран, Лівія, Алжир, Судан, Сирія, Туніс та Іран, а також Узбекистан, Казахстан, Киргизстан [<http://www.content-filtering.ru>].

Значну увагу у першому розділі С. Зінько приділяє розгляду проблем міжцивілізаційного діалогу. На початку цього розділу автор стисло викладає концепції міжцивілізаційних зв'язків таких відомих і не дуже відомих вчених, як М. Мелко, Д. Вілкінсон, А. Тойнбі, С. Хантінгтон, Р. Герцог, М. Ясусуке, Ван Менг, Зі Жонгун, Басам Тібі, Н. Фергюсон, Ф. Бордель та інші. Можливо, в цьому переліку бракує

Франсіса Фукуями – автора “Кінця історії” (перекладеної на арабську Хусейном аль-Шейхом), а також арабських дослідників – Ісама Но’мана, Сайяра аль-Джаміля, Фаузі Саллуха (міністра закордонних справ Лівану), Наджаха Казима та інших.

Автор проводить тезу про те, що арабські завоювання VIII–XIII ст. є “найграндіознішою культурною глобалізацією в історії”, а арабська класична цивілізація у своїй основі була полікультурною, оскільки акумулювала в собі досягнення сотень народів, завойованих арабами. І з цим важко не погодитись. Далі автор перелічує основні досягнення арабсько-мусульманської цивілізації у сфері науки і культури. Торкаючись взаємодії між християнською та ісламською цивілізаціями на сучасному етапі, С. Зінько відзначає, що у відносинах між цими цивілізаціями негативну роль відіграють елементи стереотипного мислення, коли окремі політичні рухи на Заході експлуатують антиісламські настрої. Автор приходить до висновку, що наявність мусульманських спільнот на Заході і християнських спільнот у мусульманських країнах має сприяти порозумінню між християнами і мусульманами. У діалозі між західною та ісламською цивілізацією С. Зінько виділяє два основних напрямки – середземноморський і південно-східноазійський. На думку автора, в діалозі цивілізацій особлива роль належить ісламським “буферним” державам – Туреччині (на межі ісламу та християнства), Індонезії та Малайзії (на межі ісламу та конфуціанства), Пакистану (на межі ісламу та буддизму). Проте автор не розкриває характеру і механізму цієї “особливої ролі”. На наш погляд, важливим моментом взаємодії західної (християнської) та мусульманської цивілізацій є намагання представників останньої зберегти свою ідентичність і свою культурну основу. І поки цього на Заході не зрозуміють і не приймуть, рівноправного діалогу між західною та мусульманською цивілізаціями не буде.

Перший розділ монографії С. Зінько завершується підрозділом про ісламський фемінізм. На основі історичних джерел автор показує, що з часів Середньовіччя жінки відігравали важливу роль у державному управлінні, науці і культурі мусуль-

манських, і особливо арабських, держав. Автор наголошує, що ісламський фемінізм є альтернативою західному фемінізму, а метою ісламського фемінізму є досягнення гендерної рівності і соціальної справедливості на основі Корану. Проте, як зазначає автор, незважаючи на особливий характер ісламського фемінізму, мусульманські жінки-активістки покладають все більше надій на глобальне громадянське суспільство, транснаціональну публічну сферу та інституції глобального правління для досягнення поставлених цілей у своїх країнах. При цьому С. Зінько посилається на роботи мусульманських феміністок XX століття: Аміни Вадуд, Шахли Шеркат, Фатіми Мернісі, Май Ямані, Єсім Арат, Феріде Акара, Шаміми Шейх, Марго Бадран, Лейли Ахмед, Худу Сараві та інших. Автор приходить до висновку, що основним фактором, який негативно впливає на громадянські права жінок у мусульманських країнах, є розбіжності між конституціями, котрі забезпечують рівні права для чоловіків і жінок, та сімейними кодексами, базованими на шаріаті, що заперечують таку рівність.

На наш погляд, у підрозділі про ісламський фемінізм доцільно було навести деякі дані про становище жінок у мусульманських країнах, щоб було зрозуміліше, за що і проти чого, власне, борються жінки-феміністки. Так, за даними ESCWA, у 2002 році близько 44 млн. арабських жінок віком від 15 років були повністю неписьменними. А якщо сюди додати решту мусульманських країн, то кількість неписьменних мусульманських жінок перевищила б 100 млн. В арабських країнах жінки становлять лише 29 відсотків робочої сили, що є одним із найнижчих показників у світі. У 2003 році в арабських країнах рівень смертності серед дітей до 5 років становив 70 смертей на 1000 народжених дітей. Лише 8% населення найбідніших арабських країн мають електроенергію [<http://www.escwa.org.lb>].

У другому розділі монографії автор приділяє увагу розгляду таких проблем: геополітика в ісламі та іслам в геополітиці, міжнародні відносини в ісламі, зовнішня політика окремих мусульманських країн, міжнародні ісламські організації “універсального” і регіонального типу, неурядові організації.

Торкаючись сучасної ролі ісламу в геополітиці, С. Зінько досить обґрунтовано наголошує на тому, що основним елементом геополітичної експансії мусульманських країн з давніх часів і до наших днів є духовне начало, релігія, а провідниками цієї експансії виступають не лише окремі мусульманські держави, а також ісламські угруповання, не пов'язані з конкретними державами. На думку автора, на даному етапі в ісламській геополітиці існують два провідних проекти – панісламістський і пантюркістський. Ці проекти мають на меті відновлення Арабського халіфату і Великого Турану із сучасним ідеологічним наповненням. У складі панарабського проекту автор виділяє два напрямки: світський соціал-національний і релігійний.

На нашу думку, у цьому підрозділі С.Зінько приділяє надмірну увагу аналізу ісламської геополітики середніх віків, коли араби завоювали величезні території від Китаю до Марокко. В той же час, з огляду на назву монографії, як нам видається, недостатню увагу автор приділила висвітленню сучасної ісламської, зокрема арабської, геополітики. На наш погляд, слід було б проаналізувати сучасні геополітичні концепції арабського світу – від Г.А. Насера до наших днів – і дати відповіді на такі питання: чому доктрина арабської єдності, яка досягла свого апогею в 60–70-ті роки, сьогодні практично втратила свою актуальність як геополітичний проект? Чому такий надзвичайно активний поборник арабської єдності в 70–80-х роках минулого століття, як Муаммар Каддафі, сьогодні втратив віру в неї і повністю спрямував свою енергію на формування африканської єдності? Чому на початку 70-х років минулого століття американських військових баз не було в жодній арабській країні, а сьогодні залишилось не більше 2–3 арабських країн, де їх поки що немає? Чому арабська спільнота, і зокрема ЛАД, не змогла власними силами врегулювати іраксько-кувейтський конфлікт і допустила втручання в нього США і їхніх союзників? Чому товарообіг між мусульманськими країнами складає всього 12%, а між арабськими країнами – 8% від обсягу їхньої торгівлі з рештою країн світу? [<http://www.arado.org.eg>]. Чому проект загальноарабської зони вільної торгівлі про-

тягом багатьох років ніяк не може реалізуватися на практиці? Як співвідноситься міжмусульманська і міжарабська інтеграція з глобалізаційними процесами?

В підрозділі “Іслам і міжнародні відносини” автор зосередилася в основному на дослідженні ролі мусульманських країн у системі багатосторонніх міжнародних відносин, проте недостатньо сказано про солідарну діяльність мусульманських і арабських країн у структурах ООН, особливо в рамках Генеральної Асамблеї, коли відбувається голосування за резолюції, які безпосередньо торкаються інтересів цих країн.

У цьому контексті доречно було б згадати і про діяльність країн Арабського Машріку (Бахрейн, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сирія, ОАЕ, Ємен) у рамках Економічної і соціальної комісії ООН для Західної Азії (United Nations Economic and Social Commission for Western Asia (UN ESCWA)), яка була створена у 1985 році згідно із резолюцією 1985/79 з метою здійснення планування, програмування, моніторингу та експертизи для визначення основних пріоритетів і можливостей соціально-економічного розвитку згаданих країн. ESCWA є однією із п'яти регіональних комісій, які підпорядковані Економічній і Соціальній Раді ООН, що відповідає за координацію економічної та соціальної діяльності ООН.

На нашу думку, недостатньо уваги дослідниця приділила діяльності арабських країн Середземномор'я і Туреччини в рамках Євро-Середземноморського партнерства, яке досить успішно розвивається з листопада 2005 року, коли був започаткований так званий Барселонський процес. Певною мірою Барселонський процес може служити якщо не еталоном, то досить корисним прикладом створення нових регіональних проектів на Близькому Сході. У всякому разі, проект створення “Великого Близького Сходу” в значній мірі спирається на багаторічну практику взаємодії Європейського Союзу з Ізраїлем, Туреччиною та арабськими країнами Середземномор'я в рамках Барселонського процесу. Дослідження процесу співпраці арабських і європейських країн у рамках Євро-Середземноморського партнерства,

на наш погляд, цікаве ще й тим, що останнім часом все більше відчувається посилення конкуренції між США і ЄС в арабських країнах Північної Африки, особливо в нафтогазовій і військово-технічній сферах. Ознаки конкуренції між США і ЄС у Південному Середземномор'ї особливо стали помітними в грудні 2003 року, коли проведення саміту глав держав Західного Середземномор'я в Тунісі збіглося в часі з візитом держсекретаря США К. Пауела в країни регіону.

В останні роки доволі відчутно заострилися відносини між США і ЄС у питаннях торговельно-економічних відносин із Марокко, де американські фірми постійно витісняють європейські. ЄС серйозно занепокоєний зусиллями США, спрямованими на створення зони вільної торгівлі з Марокко. Зіткнення інтересів США і ЄС простежується також у їхній політиці по відношенню до Лівії, в якій після відновлення американсько-лівійських дипломатичних відносин у червні 2004 року американські нафтові корпорації активізували свою діяльність. Певною мірою викликом Європейському Союзу з боку США можна розглядати відкриття в Тунісі у 2003 році Регіонального бюро для реалізації ініціативи політичного та економічного партнерства між США і країнами Близького Сходу й особливо заяву президента США Дж. Буша про можливість підписання американсько-алжирської угоди про розміщення американської військової бази на території Алжиру.

Викликає сумнів твердження С. Зінько, що "відносини з Заходом понад 300 років залишаються пріоритетом зовнішньої політики ісламського світу", оскільки в ті часи ні Захід, ні ісламський світ не були об'єднані в певні політичні спільноти. В ті часи ісламський світ на Заході був представлений переважно Туреччиною та Іраном, які протягом століть ворогували між собою, так само як і західноєвропейські країни.

50 сторінок (с. 111–162) дослідниця присвятила ґрунтовному дослідженню зовнішньої політики окремих мусульманських держав – Ірану, Малайзії, Пакистану, Саудівської Аравії і Туреччини. Детальний аналіз зовнішньої політики цих країн свідчить про високий ступінь еруди-

ції автора і її розуміння всіх сучасних нюансів та особливостей ролі цих важливих гравців на міжнародній арені. Разом з тим, на нашу думку, до цих країн доцільно було б додати і Єгипет – визнаного лідера арабських країн з часів Г.А. Насера. Крім того, як відомо, серед арабських країн Єгипет найбільш вагомо представлений у міжнародних організаціях, в Каїрі розташована штаб-квартира ЛАД, представник Єгипту Бутрос Галі обіймав посаду Генсека ООН у 1992–96 рр., єгиптянка Мірфат Талаві є заступником Генсека ООН (керівник ESCWA), а єгиптянин Мухаммед аль-Барадаї очолює Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ). Єгипет має значний вплив на арабсько-ізраїльську конфронтацію, перебуваючи в союзницьких відносинах із США та іншими країнами Заходу.

На наш погляд, говорячи про зовнішню політику Туреччини, дослідниця залишила поза увагою деякі важливі моменти, які характеризують нинішню політику Туреччини на Близькому Сході, а саме: балансування Туреччини між Ізраїлем і арабськими країнами (у 2004 році відносини Анкари з Тель-Авівом були на межі розриву дипломатичних відносин); напруження у відносинах між Анкарою і Вашингтоном навесні 2003 року, коли турецький парламент заборонив використання військової бази НАТО в Інджерліку у воєнних діях США і їхніх союзників проти Іраку; критичне ставлення уряду Р. Ердогана до американського проекту "Великого Близького Сходу" і практично відмова від пропозицій США бути "моделлю демократизації Близького Сходу" згідно з уявленнями американських стратегів.

Мусульманським країнам імпонує позиція Туреччини щодо реформування Близького Сходу, яка полягає в тому, що кожна з країн регіону має самостійно, без іноземного втручання, визначати параметри і масштаби проведення реформ. Слід зазначити, що протягом останніх років Вашингтон проводив активну, але досить безуспішну кампанію з просування своєї ідеї реконструкції і демократизації Близького Сходу. З початком дискусії навколо цього американського проекту більшість арабських країн кваліфікувало його як спробу втручання у внутрішні справи країн регіону. Арабські лідери відзначали,

що демократичні реформи мають бути результатом еволюційного розвитку самих арабських країн, а не нав'язуватися ззовні. Вони також закидали американцям те, що їхній план не містить навіть згадки про необхідність розв'язання арабсько-ізраїльського конфлікту як передумови проведення демократичних реформ у регіоні. На противагу американській ініціативі Єгипет, Саудівська Аравія і Сирія висунули арабську концепцію демократизації Близького Сходу. Очевидно, цю ініціативу також можна розглядати як елемент концепції "альтернативної мусульманської глобалізації".

Поділ автором міжнародних ісламських організацій на організації універсального і регіонального типу, на нашу думку, видається не зовсім виправданим. Наприклад, вона відносить ОІК до міжнародних організацій універсального типу, а ЛАД – до регіонального. На наш погляд, всі міжнародні ісламські чи арабські організації, включаючи ОІК, є регіональними, оскільки вони охоплюють щонайбільше лише четверту частину країн світової спільноти і мають чітку організаційну структуру як за територіальною, так і за релігійною ознаками. До речі, автор сама приходиться до цього висновку, зазначаючи на с. 252, що "ісламський "хартленд" зупинився на стадії регіональності". Практично у світі є лише одна міжнародна організація універсального типу – це ООН.

Говорячи про ефективність діяльності ЛАД і ОІК, слід було б торкнутись такого актуального питання, як реформування цих організацій, про що точиться багато дискусій серед арабських і мусульманських науковців і політиків. Так, наприклад, турецьке керівництво під час проведення сесії ОІК у Стамбулі в червні 2004 року виклало свій досить радикальний погляд щодо необхідності реформування ОІК. Зокрема, міністр закордонних справ Туреччини А. Гюль наголосив, що "ОІК зрадила мусульманські нації, діючи як лакей США, виявилась неспроможною вдатись до ефективних дій навіть після трагічних подій у Палестині, Іраку та Афганістані і сьогодні сприймається як центр розробки принизливого проекту – американської ініціативи Великого Близького Сходу". Президент Туреччини А. Сезер, зі свого боку, також

піддав критиці діяльність ОІК, зазначивши, що вона "не спромоглася розв'язати жодної із серйозних проблем мусульманського світу, що ставить під сумнів саму необхідність її існування" [Волович 2004].

Як відомо, термін "неурядові організації" зазвичай асоціюється з легальними неурядовими громадськими організаціями, які на добровільних засадах займаються тими чи іншими аспектами життєдіяльності сучасних суспільств і становлять основу того, що називається громадянським суспільством. Проте в монографії С. Зінько у підрозділі під назвою "Неурядові організації" (с. 191–215) мова здебільшого йде про нелегальні радикальні ісламістські і терористичні організації. В цьому підрозділі автор подає дані про десятки ісламістських і терористичних угруповань у багатьох мусульманських і арабських країнах світу, які аж ніяк не підпадають під поняття "неурядові організації". Дослідниця вводить також хронологію розвитку "ісламського тероризму": 1968–1979 – "світанок" сучасного ісламського тероризму; 1979–1991 – афганський тероризм; 1991 – до нинішнього часу – "глобалізація терору". Значну увагу автор приділяє аналізу так званого "кібертероризму" – використання ісламістськими терористичними угрупованнями сучасних інформаційних технологій. Вона проаналізувала форми і методи використання Інтернету задля створення спеціальних сайтів, метою яких є залучення мусульманської молоді до "джихаду" проти Ізраїлю і США. Автор наводить приклади, коли Інтернет використовується ісламістами з метою збору розвідувальних даних на території Іраку, а також подає інформацію про "хакерські війни" між арабами та ізраїльтянами. На нашу думку, дослідження Соломією Зінько "кібертероризму" є однією з перших наукових спроб у цьому напрямку, принаймні мені не доводилося зустрічати в українській літературі інші серйозні публікації на цю тему.

На наш погляд, автор занадто багато уваги приділила викладенню суто інформаційного матеріалу і фактів про діяльність різних ісламістських терористичних угруповань, в той час як аналіз такого явища, як "ісламський тероризм", виявився досить скромним. Коли знайомишся з цим

підрозділом, виникає багато питань, на які, на жаль, автор не дає вичерпної відповіді. Наприклад, хотілося б знати її думку про причини, які породжують ісламський тероризм. На наш погляд, крім бідності, нерівномірності соціального та економічного розвитку, політики подвійних стандартів на міжнародній арені, однією з головних причин поширення радикального політичного ісламу залишається збереження в більшості близькосхідних країн авторитарних режимів. До цього слід додати проблеми зовнішнього характеру, пов'язані з геополітичним суперництвом різних держав за домінування на Близькому Сході і їхніми спробами впливати на політичні, ідеологічні процеси та спосіб життя мусульманських народів з метою їхньої “демократизації” та адаптації до західних стандартів.

Ще одним важливим стимулом до активізації ісламістів є безвихідна ситуація, що зберігається навколо процесу врегулювання хронічного арабсько-ізраїльського конфлікту. Відверто проізраїльська позиція США та їхнє співробітництво з так званими “поміркованими арабськими режимами” і відповідно конфронтація з “радикальними режимами” ведуть до посилення антиамериканських настроїв у регіоні.

Інше питання, на яке ми не знаходимо відповіді в монографії С. Зінько: чому тривалий час США та інші західні держави заплющували очі на ісламський фундаменталізм і навіть заохочували його поширення, вбачаючи в ньому протидію лівим силам, а сьогодні вони борються з тероризмом, появи якого сприяли? Чому боротьба проти тероризму переважно силовими методами веде до посилення тероризму, а не до його послаблення? Чи можна виграти війну проти тероризму терористичними методами? Чому при Саддамові Хусейну в Іраку не було тероризму, а коли США його “звільнили”, терористичні акції в Іраку не припиняються ні на один день? Чи не є американські війська в Іраку і в будь-якій країні світу тим “магнітом”, який притягує до себе терористів, і чому так відбувається?

Ще одне питання: як відрізнити тероризм від законної боротьби проти окупації? Ліванська “Хизболла” – терористична чи партизанська організація, яка бореться за визволення ліванської території від

ізраїльської окупації? Те, що в Іраку діють не лише терористичні організації, а й національний рух іракського руху опору, визнав навіть сам президент США Дж. Буш, який у своєму інтерв'ю французькому журналу “Paris Match”, опублікованому 3 червня 2004 р., заявив: “На місці іракців я вів би себе саме так – не зміг би змиритися з окупацією своєї країни і боровся б за суверенітет батьківщини”.

Сьогодні щодня відбувається процес появи одних терористичних організацій і зникнення інших. На наш погляд, для вченого не обов'язково фіксувати всі зміни в цьому процесі в кількісному вимірі. Головне – виявити причини, наслідки і тенденції цього процесу, а також передбачити його можливий розвиток і дати відповідні рекомендації.

У третьому розділі монографії “Європа та іслам: зростання півмісяця та зіткнення культур” автор розглядає динаміку зростання мусульманського населення в Європі, територіальну диференціацію міграції та особливості мусульманських громад у різних європейських країнах, питання інституціалізації європейського ісламу та його вплив на політику європейських держав. Завершується розділ прогнозом перспектив розвитку євроісламу.

На початку розділу С. Зінько здійснює екскурс в історію переселення мусульман у Європу, починаючи із завоювання арабами іспанської Андалусії у 711 р., а також захоплення турками Балкан, виділяючи кілька хвиль мусульманської міграції в Європу. За даними автора, сьогодні в європейських країнах (без країн СНД) проживає близько 23 млн. мусульман, при цьому тенденція до зростання мусульманської частки населення посилюється як за рахунок збільшення еміграційних потоків, так і за рахунок поступового зменшення корінного населення в європейських країнах. Якщо не буде вжито певних заходів з боку європейських країн для подолання такої тенденції, то до 2050 року мусульмани складатимуть 20% європейського населення, порівняно із сучасними 5%. Згідно з іншими даними, за умови збереження нинішніх демографічних тенденцій у Європі кількість корінних європейців до 2050 року зменшиться на 14%, а кількість “європейських мусульман” може сягнути

третини або навіть половини всього населення Європи. На думку автора, завадити цьому процесу практично буде неможливо, оскільки потреба в робочій силі в умовах зменшення корінного населення спонукає європейські країни не вводити обмежень на еміграцію мусульман.

Далі С. Зінько подає детальну інформацію про мусульманське населення окремих європейських країн – Франції (близько 6 млн.), Німеччини (близько 4 млн.), Великої Британії (близько 2 млн.), Італії (близько 1 млн.), Іспанії (близько 1 млн.), Нідерландів (близько 900 тис.), Австрії (близько 400 тис.), Швейцарії (близько 350 тис.) та Польщі (всього 5 тис., за іншими даними – близько 20 тис.). До цього слід додати, що в країнах колишньої Югославії сьогодні проживає близько 4 млн. мусульман. Мусульманське населення зростає не лише за рахунок міграції, а й через перехід певної частини європейців в іслам. За деяким даними, близько мільйона європейців, переважно жінок чоловіків-мусульман, прийняли іслам. Автор зазначає, що мусульманське населення європейських країн селиться переважно компактно анклавами, утворюючи своєрідні “мусульманські гетто” на околицях великих міст, намагається зберегти свої звичаї і свій життєвий побут, не асимілюючись із корінним населенням.

Не можна не погодитися з автором стосовно того, що багатомільйонна мусульманська присутність у Європі здатна докорінно модифікувати основи внутрішньої і зовнішньої політики ЄС, маючи на увазі, що близько половини мусульманських поселенців отримують повні громадянські права. Прикладом впливу мусульманських спільнот Франції і Німеччини на зовнішню політику цих країн може бути негативна позиція Ж. Ширака і Г. Шрьодера у 2002–03 роках щодо американської авантюри в Іраку.

Як зазначає автор, кількість нелегальних мігрантів у Європі перевищує 3 млн. осіб і близько 1–2% мусульманського населення в Європі (250–500 тис. осіб) причетні до екстремістської діяльності, що становить постійну реальну загрозу на європейському континенті і потребує великих зусиль від спецслужб для контролю за цією діяльністю. При цьому вона наголошує, що лави мусульманських екстре-

містів у Європі поповнюються переважно представниками середніх і бідних прошарків мусульманської молоді, які через різні причини не можуть психологічно при звичаїтись до навколишнього європейського культурного середовища. З іншого боку, в європейських суспільствах існує жорстке соціально-етнічне розмежування, яке утримує мусульманську молодь на нижчих щаблях соціальної ієрархії і не дає можливості адаптації в країнах проживання.

На наш погляд, коли ми говоримо про взаємодію Заходу і мусульманського світу, то під Заходом зазвичай розуміємо Європу і Північну Америку – США і Канаду. Виходячи з цього, в монографії С. Зінько було б доцільно дослідити роль мусульманського населення і в цих країнах, а не лише в Європі. Наприклад, якщо брати США, то традиційно вважається, що єврейське та ізраїльське лобі в цій країні надто потужне, чого не можна сказати про мусульманське чи арабське лобі. Певною мірою це пояснюється співвідношенням мусульманського і єврейського населення США – 7 і 10 млн. відповідно, хоча майже половина американських євреїв не ідентифікують себе як іудеї. З іншого боку, в історичному вимірі американська присутність у мусульманських країнах не була настільки тривалою, як європейська. Очевидно, цією обставиною певним чином можна пояснити дещо різне ставлення Європи і США до Ізраїлю та арабських країн, а також до арабсько-ізраїльського конфлікту. Якщо США проводять однозначно проізраїльську політику, то у відносинах Ізраїлю з європейськими країнами виникає дедалі більше проблем, хоча їхню політику не можна назвати проарабською. Як приклад можна згадати напруження, яке виникло у відносинах між Парижем і Тель-Авівом у червні 2004 року, коли Аріель Шарон закликав усіх французьких євреїв негайно емігрувати в Ізраїль через “антисемітські настрої” у Франції у зв’язку з масовою підтримкою французами палестинської “інтифади”. З огляду на постійне зростання частки мусульман серед населення Європи можна очікувати, що антиізраїльські настрої в Європі якщо не зростатимуть, то принаймні не вщухатимуть. Враховуючи це, Ізраїль не завжди прихильно ставиться до посередницьких

ініціатив ЄС у врегулюванні арабсько-ізраїльського конфлікту.

Говорячи про інституалізацію ісламу в європейських країнах, С. Зінько переконливо доводить, що етнічна різноманітність, сектантство, соціополітичні розмежування заважають об'єднанню мусульман. При цьому, наголошує вона, європейські мусульмани ідентифікують себе переважно з ісламом, а не з батьківщиною чи країною перебування. Іншими словами, у питаннях самоідентифікації європейських мусульман релігійний чинник превалює над етнічним. Серед мусульманських інституцій у Європі автор в основному називає ісламістські радикальні осередки, що є фактично філіями відповідних організацій та угруповань, котрі діють у мусульманських країнах. Водночас, на наш погляд, у цьому підрозділі приділена недостатня увага діяльності легальних мусульманських організацій, які мають на меті підтримання мусульмансько-християнського діалогу і полегшення процесу адаптації мусульманських емігрантів до європейських суспільств. Важливо було б показати і форми взаємодії цих організацій з місцевими органами влади в подоланні ксенофобії з боку неонацистських та ультраправих організацій у Європі. Хоча на с. 249 С. Зінько відзначає, що “дотепер жодна національна ісламська рада, заснована європейським урядом, не стала ефективним засобом спілкування з урядом, зокрема не забезпечила двостороннього діалогу”, оскільки “уряди виключають певні мусульманські групи, вирізняють окремих представників і підтримують “зрівнялівку, що не враховує всієї різноманітності мусульманських громад”.

На нашу думку, останній підрозділ монографії – про “перспективи євроісламу” – було б доцільно почати з визначення самого поняття євроісламу (ліберальний іслам, просякнутий європейською культурою), засновником котрого є швейцарець єгипетського походження Тарик Рамадан, про якого дослідниця згадує в іншому контексті на с. 236, називаючи “ідеологом ісламу в Європі і духовним лідером франкомовних мусульман”.

Схоже, що, оцінюючи присутність мусульманських громад у Європі, автор схиляється до песимістичного прогнозу,

передбачаючи, що зі збільшенням мусульманського впливу соціально-економічна і внутрішньополітична ситуація в європейських країнах стане більш напруженою. Важко також не погодитись із висновком автора про те, що збільшення мусульманської присутності та існування мусульманської колективної ідентичності в Європі провокують кризу ідентичності самих європейців і є ґрунтом для живлення неонацистських настроїв.

На думку С. Зінько, європейські уряди намагаються “націоналізувати та секуляризувати іслам” з метою стабілізації суспільно-політичної і соціальної ситуації у своїх країнах. Проте, як вважає автор, прагнучи застосувати до ісламу підхід, як до християнських релігій, європейським урядам буде нелегко здійснити інтеграцію мусульман у європейське суспільство, оскільки спроби адаптувати іслам до європейських цивілізаційних реалій стають на заваді розвитку сучасної євроісламської ідентичності, яка намагається поєднати західну культуру з “ісламською ортопраксією”.

Своє оригінальне й актуальне дослідження С. Зінько завершує досить обґрунтованими висновками. Проте деякі висновки автора викликають запитання і потребують додаткової аргументації. Наприклад, вона не пояснює, чому саме “глобалізація є витвором протестантизму”. Не зовсім зрозуміле також твердження дослідниці про те, що “єднання на основі панісламізму є одним із найдинамічніших процесів у сучасних міжнародних відносинах, оскільки приваблює не тільки з етичної точки зору, а й як виклик Заходу”. Іноді автор констатує те, що не потребує цього, наприклад стверджуючи, що “арабський компонент є визначальним у діяльності декларативно ісламських організацій на кшталт САМ, РСПДЗ та ЛАД”(?). Чи є потреба говорити про “арабський компонент” стосовно згаданих організацій, які на 100% складаються з арабських країн, при цьому вони не декларуються як загальноісламські організації?

На наш погляд, виклад С. Зінько точки зору мусульманських ліберальних кіл про те, що “для мусульман альтернативна глобалізація є шансом змінити світову диспозицію сил у власних інтересах, враховуючи промахи християнського Заходу”,

потребує критичного коментарю автора, оскільки спроби використання глобалізаційних процесів як засобу домінування однієї цивілізації над іншою є безперспективними як для Заходу, так і для Сходу.

На нашу думку, досить категоричні твердження дослідниці про те, що “Єгипет за умови політичного і економічного прогресу зміг би довести, що іслам є сумісний з сучасністю і араби можуть досягти успіху у сучасному світі”, а Ірак “може стати першою великою арабською країною, що здатна поєднати арабську культуру з господарським динамізмом, ліберальною політикою і сучасним поглядом на світ”, радше виглядають як нездійсненні побажання, оскільки гіпотетично визначена нею провідна роль для цих двох країн є досить примарною і такою, що не відповідає їхнім реальним можливостям ні сьогодні, ні в ближчій перспективі. До того ж, на нашу думку, глобальні процеси в принципі не можуть визначатися окремими державами, тим більше такого рівня, як Єгипет та Ірак. При цьому слід мати на увазі, що, за деякими прогнозами, Ірак може вийти з нинішньої кризи і нормалізувати політичну і соціально-економічну ситуацію в країні не раніше як через 5–10 років. Стосовно Єгипту, то його ілюзорна стабільність підтримується лише завдяки авторитарному режиму харизматичного Хосні Мубарака, який тримається при владі не в останню чергу через збереження надзвичайного стану в країні ще з 1981 року. За прогнозами аналітиків, у разі відходу або усунення Х. Мубарака від влади Єгипет може охопити довготривалий розбрат в результаті виступів радикальних ісламістських угруповань, і передусім “Братів-мусульман”.

Деякі висновки і тези С. Зінько, на наш погляд, не мають достатнього обґрунтування і доказовості і тому сприймаються не дуже переконливо. Так, наприклад, висновок дослідниці про те, що “економічні зусилля окремих західних держав та ТНК становлять подекуди більшу загрозу, ніж пряме втручання у політичне життя мусульманських країн”, самий по собі не викликає заперечень, але він практично не розкритий у самому тексті монографії. Далі, автор нічим не аргументує свою тезу про те, що “на сучасному етапі можна говорити про відцентрове спрямування

європейського універсалізованого ісламу у Саудівську Аравію, Іран та Алжир”, принаймні вона не наводить конкретних прикладів проявів такого “відцентрового спрямування”. Навіть беручи до уваги ту обставину, що сьогодні мусульманська умма є поліцентричною, все ж досить сумнівною видається теза автора про те, що “ідея панісламської єдності підривається концепцією панарабізму та її супутником – арабським націоналізмом”. Скоріше навпаки – ідея панісламської єдності посилюється панарабізмом, оскільки арабська умма є серцевиною мусульманської умми.

На наш погляд, немає достатньо підстав стверджувати, що “визначальним фактором для перспектив мусульманського світу є наявність “мусульманської” атомної бомби, виготовленої в Пакистані”. Ніколи і ні за яких обставин традиційно прозахідний Пакистан не зможе використовувати свій ядерний потенціал в інтересах мусульманського світу. Іншими словами, пакистанська ядерна зброя створена лише для стримування Індії і ніколи не стане “мусульманською”.

Так само не буде достатніх підстав назвати “іранську атомну бомбу” (якщо вона колись буде створена) “мусульманською”, оскільки, на наше переконання, Іран не буде піддавати себе смертельному ризику, реально застосовуючи свою ядерну зброю на захист будь-якої мусульманської країни, включаючи Палестину. На нашу думку, якщо Іран і створить ядерну зброю, то вона буде лише елементом стримування потенційного агресора, і не більше. Абсолютно фантастичним виглядає припущення автора про те, що “потенційною ціллю ядерної зброї Ірану (якої у нього ще нема. – *О.В.*) може виявитись Саудівська Аравія” (?!). Це твердження не відповідає існуючим добросусідським відносинам між ІРІ і КСА.

В умовах абсолютного домінування ядерних озброєнь Ізраїлю на Близькому Сході, твердження автора про те, що “зброя масового ураження є найсильнішим фактором мусульманського локалізму і атрибутом абсолютної влади”, на наш погляд, не має під собою жодних реальних підстав. Так само цілковито нереальним є припущення дослідниці про те, що “наявність крилатих ракет повітряного базування Х-55 дасть Ірану можливість розбомбити

будь-які об'єкти в регіоні". В цьому контексті, автор мала б не забувати, що з 1991 року в Перській затоці постійно перебувають американські авіаносці з ядерним озброєнням на борту і, як тільки-но Іран спробує випустити хоча б одну ракету по "будь-якому об'єкту в регіоні", він негайно зазнає нищівного удару з боку американських ВМС.

На наш погляд, теза автора про те, що "іслам ефективно поєднує транснаціональні фінансові корпорації та терористичні об'єднання", сьогодні не відповідає дійсності. По-перше, не зовсім коректно звинувачувати іслам, як релігію, у причетності до тероризму, хоча більшість мусульманських терористів і намагаються ідеологічно прикривати свою злочинну діяльність саме постулатами ісламу. По-друге, світові фінансові інституції, як правило, контролюються євреями, тому їх важко запідозрити у фінансуванні ісламських терористичних угруповань. По-третє, як відомо, у відповідь на теракти 11 вересня 2001 року США розпочали глобальну війну з тероризмом на п'яти фронтах: військовому, розвідувальному, дипломатичному, правоохоронному, а також **фінансовому**. Зокрема, США розробили стратегію боротьби з фінансуванням тероризму. Так, Держдепартамент очолив створення Робочої групи проти фінансування тероризму та для координації, розвитку і надання технічної допомоги своїм іноземним партнерам, які вважаються найбільш уразливими щодо фінансування тероризму. Крім цього, відповідно до резолюції 1373 РБ ООН і Спеціальних рекомендацій ФАТФ щодо боротьби проти фінансування тероризму кожна держава зобов'язана застосовувати кримінальні покарання за фінансування тероризму і відмивання грошей [<http://usinfo.state.gov>].

Даючи загальну оцінку монографії, слід віддати належне великій, важливій і надзвичайно актуальній науково-дослідницькій роботі Соломії Зінько. Передусім слід зазначити, що автор досить глибоко і професійно здійснила наукову обробку джерел і літератури. Метод історичного викладення, застосований нею, вдало комбінується з логічним аналізом явищ, теоретичні узагальнення і висновки органічно впливають із конкретно-істо-

ричного аналізу. Разом з тим, за нашими спостереженнями, в деяких підрозділах монографії автор не завжди дотримується хронологічного викладення історичних фактів, поперемінно повертаючись до історії і сучасності, що певною мірою порушує викладення історичної логіки розвитку досліджуваних процесів. Деякі висновки дослідниці є надмірно категоричними, недостатньо обґрунтованими і доказовими. Бажано було б, щоб розділи і підрозділи монографії завершувалися узагальненнями і висновками.

На нашу думку, автор вдається до надмірного використання іноземних термінологічних запозичень навіть у тих випадках, коли можна було б застосувати українські аналоги. Подекуди в монографії зустрічається доволі вільне трактування арабської термінології, а також ненормативна транскрипція арабських слів українською мовою. Хотілося б порадити пані Соломії у своїх майбутніх публікаціях, до того, як вона достатньо оволодіє арабською мовою, консультуватися з відповідними спеціалістами щодо транскрибування і перекладу арабських слів.

Як вже зазначалося раніше, практична цінність розглянутої нами монографії є очевидною. Проблеми, пов'язані з існуванням мусульманських спільнот у Європі, – актуальні також для України, тому нам слід вивчати європейський досвід – позитивний і негативний. У цьому контексті особливо важливим для України було б ознайомлення із застосуванням міграційного законодавства і правил, що регулюють перебування емігрантів у європейських країнах.

Підсумовуючи вищесказане, хотілося б підкреслити, що окремі недоліки дослідження Соломії Зінько не знижують його загальної цінності. Робота відзначається новизною, глибоким та аргументованим аналізом складного конкретно-історичного матеріалу, переважно обґрунтованими та переконливими висновками. Монографія С. Зінько помітно розширює нашу яву про досліджувану проблематику і, поза усяким сумнівом, є позитивним внеском у сучасні українські близькосхідні дослідження. Ми маємо привітати видатних українських близькосхідників Ярослава Дашкевича і Ярему Полотнюка з

появою у Львові їхньої достойної учениці і послідовниці.

На нашу думку, наступну редакцію розглянутої монографії було б доцільно перекласти англійською і російською мовами, щоб вона стала надбанням ширшо-

го кола науковців не лише в Україні, а й за кордоном.

Хотілося б сподіватися, що Соломія Зінько прийшла в українське сходознавство всерйоз і надовго, та побажати їй нових успіхів і здобутків на сходознавчій ниві.

ЛІТЕРАТУРА

Волович О. Ісламський світ визначає пріоритети перед самітом НАТО // *День*, № 107, 22.06.2004.

<http://www.washprofile.org>.

<http://www.content-filtering.ru>.

<http://www.escwa.org.lb>.

<http://www.arado.org.eg>.

<http://usinfo.state.gov>.